

Materialiseringer

er sat med Sabon og trykt på Munken Premium Cream
hos Narayana Press, Gylling
© Forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2009
Omslag: Jørgen Sparre
med forsidefoto fra bogen
Printed in Denmark 2009

ISBN 978 87 7934 493 8

Aarhus Universitetsforlag

Århus

Langelandsgade 177

8200 Århus N

København

Tuborgvej 164

2400 København NV

Fax 89 42 53 80

www.unipress.dk

Bogen er udgivet med støtte fra Lillian og Dan Finks fond

Indhold

FORORD	7
MATERIALISERINGER	
<i>Processer, relationer og performativitet</i>	9
AF TINE DAMSHOLT OG DORTHE GERT SIMONSEN	
LUFTRUM	39
AF DORTHE GERT SIMONSEN	
VINENS GEOGRAFI	
<i>Flydende genstande med faste oprindelser på et marked i bevægelse</i>	71
AF JON FREDERIK HØYRUP OG ANDERS KRISTIAN MUNK	
I HAMAM	
<i>Når det akademiske køn går i opløsning</i>	89
AF TINE DAMSHOLT	
MUSEER, MATERIALITET OG TILSTEDEVÆR	117
AF CAMILLA MORDHORST	
KOMMUNISMENS UBEKVEMME KULTURARV	
<i>Kamp, karneval og kontemplation</i>	143
AF LENE OTTO	
TIDENS MATERIALISERING	
<i>Alment praktiserende lægers håndtering af tid</i>	175
AF ASTRID JESPERSEN OG TORBEN ELGAARD JENSEN	
OM FORFATTERNE	202

Alle bogens kapitler har været igennem åben peer review, hvor hvert enkelt bidrag blev grundigt diskuteret og kritisk endevendt. Vi vil gerne takke de tre medlemmer i vores peer review panel: seniorforsker Kristin Asdal fra Senter for Teknologi, Innovasjon og Kultur ved Oslo Universitet, lektor Randi Markussen fra Medievidenskab, Aarhus Universitet og lektor Søren Christensen fra Danmarks Pædagogiske Universitets-skole, Aarhus Universitet. De har med deres kritiske indspark og inspirerende modspil videreudviklet de muligheder, der lå som kim i de første udgaver.

Endelig tak til Saxo-Instituttet ved Københavns Universitet, hvor en del af os har vores daglige arbejdsplads. Instituttet har støttet projektet såvel fagligt som økonomisk. Ligeledes en stor tak til Dan Finks Fond for venlig støtte til udgivelsen.

*Tine Damsholt, Camilla Mordhorst og Dorthe Gert Simonsen
Juni 2009*

Materialiseringer

Processer, relationer og performativitet

AF TINE DAMSHOLT OG DORTHE GERT SIMONSEN

Tingene er vendt tilbage! Med titler som *Things that Talk* (Daston 2004), *Thinking through Things* (Henare m.fl. 2006), *Materiality* (Miller m.fl. 2005) eller slet og ret *Things* (Brown 2004) sprudler det akademiske bogmarked nu med tværfaglige antologier og temanumre om artefakter og genstande, rum og arkitekturer, teknologier, kroppe og andre materialiteter. Denne antologi er et led i denne aktuelle interesse for det materielle og præsenterer nye empiriske studier af materialitet – inspireret af de mange nye teorier om dette felt, der udfoldes inden for såvel humaniora som samfundsfag. Undersøgelser af 'materiel kultur' er naturligvis ikke et nyt fænomen og har heller ikke været helt forsvundet fra de humanistiske og samfundsvidenskabelige agendaer undervejs. Men det materielle har levet en noget hengemt tilværelse under årtiers fokus på sproglige konstruktioner, diskurser og andre kulturelle repræsentationer af verden 'derude'. Inden for det felt, man kunne kalde kulturstudier, har den sproglige vending, *the linguistic turn*, ellers længe været den mest

markante teoretiske og metodiske inspiration for den faglige aktivitet. Den sproglige vendings fokus på diskurs, tekst og tegn tog sin begyndelse i 1960'erne, men udfoldede sig især i 1980- og 90'erne i kulturfagene. Det betød, at materialitet, rum og genstande typisk blev opfattet som passive og udifferentierede entiteter; det var noget, talen, teksten eller tegnene kunne indskrive deres betydning i eller på. Materialitet fungerede med andre ord som endnu en anledning til at undersøge diskursernes meningsproduktion og kunne i sidste instans ses som *effekter*, produceret af tegnenes spil. Det materielle hverken kunne eller burde studeres for dets egen skyld og synes ikke at have været betragtet som begrundelse for, eller medkonstituerende for, de betydninger, diskurserne blev tilskrevet.

Faktisk synes en ikke-sproglig verden at have haft begrænset råderum. I en introduktion til Michel Foucault fra 1980 kunne man fx læse: "Vi kan da gøre op og konkludere, at afvisningen af den diskurstranscendentale references mulighed ... implicerer at det *non-diskursive* fremstår som en *effekt af*, eller en *funktion af*, det *diskursive*" (Gosvig Olesen 1980:19, kursivering i original). Netop Foucault blev vel nok den mest indflydelsesrige forfatter, når man i kulturfagene ville undersøge begreber, værdier eller videnskaber såvel som byrum, kroppe eller genstande. Selvom Foucaults opfattelse af forholdet mellem det diskursive og det ikke-diskursive næppe indfører sig i en helt så regelret årsag-virkningsrelation, som Gosvig Olesen her lægger op til, så lå 80'ernes og 90'ernes akademiske fokus ofte på diskursernes måde at fungere på og deres virkelighedskonstituerende praksis. Titler som *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse* fra 1995 af historikeren Robert Berkhofer eller *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography* fra 1986 redigeret af antropologen James Clifford er symptomatiske for dette fokus.

Det er ikke vanskeligt at spore en vis akademisk træthed i relation til den sproglige vendings greb og indsigter samt en generel følelse af, at socialkonstruktivismen har mistet sin produktivitet. "[T]he lingualism of the philosophy of language, of hermeneutics, of deconstructivism, of tropology, of semiotics, and so on has become by now an obstacle to, rather than a promoter of, useful and fruitful insights", skrev historikeren Frank Ankersmit i 2006 efter selv at have taget del i udviklingen af sprogfilosofien inden for historievidenskaben. Han fortsætter: "The mantras of this now so oppressive and suffocating lingualism have become a serious threat to the intellectual health of our discipline" (Ankersmit 2006:336). "Undertrykkende og kvælende" er måske lidt voldsomme udfald, når man tager i betragtning, at motivationen bag socialkonstruktivismen og vendingen mod sproget ofte var emancipatorisk. Diskursanalyserne skulle gøre op med de autoritative 'store fortællinger' om sandhed, fremskridt, retfærdighed mv. og vise, at de ikke var foranlediget eller forankret i en given virkelighed, men netop var historisk konstruerede fortællinger. I sidste instans skulle diskursanalyserne således frisætte individene. Foucault formulerede det sådan, at han med sine historiske undersøgelser ikke ville demonstrere, hvem vi i sandhed er eller bør være, men hvad vi ikke længere *behøver* at være (1983). Hvis vores identiteter er konstruktioner, kan de også dekonstrueres, forandres, overskrides, efterlades.

Men de gode intentioner var øjensynlig ikke nok. For skønt humanister har dekonstrueret identiteter og andre sandheder på livet løs, så synes nationalismen, etniciteterne, kønskategoriernes og den heteroseksuelle normativitet at eksistere i bedste velgående. Den akademiske kritik er præget af forudsigelighed, hævder den franske videnskabssociolog Bruno Latour i sin artikel *Why has Critique Run out of Steam* (2004). En yderligere forklaring på kritikens virkningsløshed er, at den har været for ensidig i sit fokus. Latour anbefaler for den

kritiske akademiker en 'ny realisme', der også omfatter tingene, materialiteterne og de konkrete måder, hvorpå de væver sig sammen med andre fænomener i verden. Akademikere må nu samle snarere end at dekonstruere, sprede, nedbryde. "The critic is not the one who debunks, but the one who assembles. ... if something is constructed, then it means it is fragile and thus in great need of care and caution" (Latour 2004:171, jf. også Latour 2005).

Man kan således opridsse to forhold, der er væsentlige for den aktuelle interesse for det materielle. Dels en kritik af konstruktivismens og diskursanalysens ensidige fokus på det sproglige, dels en svækkelse af dekonstruktionens politisk-emancipatoriske potentiale. Det er udmundet i forskellige, men beslægtede forsøg på at gentænke forholdet mellem ting og tale, natur og kultur.

Kultur og tale står således ikke over for eller i modsætning til ting og materialitet. "Without things we would stop talking", bemærker videnskabshistorikeren Lorraine Daston, idet hun sætter sig for at undersøge 'tingenes tale' (Daston 2004:9). Andre har undersøgt 'tingenes sociale liv' eller 'tingenes biografi' (Appadurai 1988). Efter samme devise skriver arkæologen Bjørnar Olsen i sin "Momenter til et forsvar for tingene", at hvis man tænker det materielle væk fra verden, står kulturen ikke tilbage. Kulturen er *også* ting, praktikker og materialitet (Olsen 2004). Men hvis Olsen på denne måde vil redde tingene fra kulturvidenskabernes glemsel, må det på den anden side også anerkendes, at tingene ikke ville stå tilbage, hvis man kunne fjerne kulturen fra dem. Det giver ikke mening at forestille sig en kulturløs kjole eller en mobiltelefon forud for enhver kulturel erfaring og signifikans. Diskussionerne om, hvilken side man skal vægte i de slidte modsætninger mellem ord og verden, kultur og natur, eller mellem subjekt og objekt, forekommer ofte som to skridt frem og to tilbage. Det interessante i forhold til studier af mate-

rialitet er måske mindre spørgsmålet om, hvilke materielle effekter ideerne, ideologierne og diskurserne har, og endnu mindre spørgsmålet om, hvorvidt tingene eksisterer uafhængigt af sådanne eller ej (Brown 2004:7). Det gør de ikke, og man behøver ikke at glemme socialkonstruktivismens pointer. Det væsentlige er at stille skarpt på spørgsmålene om, *hvad det materielle gør* i verden, og *hvordan det materielle gøres* i konkrete tidslige og rumlige kontekster.

Verbet at *gøre* vil blive omdrejningspunkt i de følgende tekster. Det understreger, at der sker noget, og at praksis finder sted. I fænomenologisk forskning er menneskets kropslige 'væren i verden' central (fx Frykman og Gilje 2003). I nærværende bog ligger fokus i stedet på *gøren* i verden – og denne *gøren* er, i modsætning til fænomenologien, ikke altid centreret omkring et menneskeligt subjekt. Det er således et kardinalpunkt i vores optik, at der ikke nødvendigvis står et menneske – et enkelt og intentionelt subjekt – bag praksis. Tværtimod er det en pointe, at enhver *gøren* involverer mange elementer og aktører. Når verbalsubstantivet – *gøren* – er valgt, er det, fordi vi på dansk mangler den engelske 'ing-form', man blandt andet finder i materialitetsstudiernes 'doing', hvor subjektet er vagt. Det er således et bevidst valg, at vi anvender ordet *gøren* på andre måder og i andre sammensætninger, end man normalt bruger på dansk, idet vi hermed vil understrege, at vi vil noget andet og nyt.

Forfatterne til denne antologi har deres afsæt i fagene etnologi, kulturhistorie og museologi. Discipliner, der på forskellig måde har haft genstandene eller de ting, vi omgiver os med i hverdagslivet, som deres traditionelle domæne. Alligevel ændrede også disse fag deres fokus i forbindelse med den sproglige vending og de mange Foucaultreceptioner, der blomstrede i 1980'erne og frem. Trangen til og traditionen for at fremvise tingene-i-sig-selv blev revideret, og man overvejede i stedet, hvordan også museets genstande kunne indgå

som konstruerede og kontekstualiserede elementer i narrative forløb (Becker 1990). Det resulterede i en tekstualisering af genstandene, dvs. de 'læstes' som tekst. Denne tilgang var dog ikke entydig og er løbende blevet problematiseret af flere nordiske etnologer og arkæologer (fx Löfgren 1997, Stoklund 2003, Olsen 2004). Inden for museumsfagernes klassiske genstandsstudier og deres vægt på materiale, form, funktion, brugs- og betydningssammenhænge, er der imidlertid en tendens til at opfatte 'materiel kultur' som en bestemt objektkategori, dvs. fysiske genstande med mere eller mindre veldefinerede karakteristika. Etnologen Bjarne Stoklund definerer således indledningsvis i sin bog *Tingenes kulturhistorie* (2003) materiel kultur som ting eller artefakter, der kan karakteriseres ved tre egenskaber: form, funktion og betydning (s. 17).

De aktuelle teorier om materialitet, der danner baggrund for denne antologi, tager ikke afsæt i en sådan forståelse. Tværtimod er et fælles anliggende, i de positioner som har inspireret antologien, en bevidst udfordring af de aprioriske kategorier eller herskende dikotomier, der har været anvendt til at ordne verdens mangfoldighed. Det drejer sig som nævnt om den grundlæggende opdeling af verden i kultur versus natur, i subjekt versus objekt, eller for så vidt ovennævnte analytiske opdeling i den diskursive, den sociale eller semiotiske aktivitet på den ene side og på den anden side materialiteten som den passive overflade, betydning indskrives i eller på. Af den grund har vi fra valgt begrebet materiel kultur i denne antologi og taler i stedet om *materialiseringer* som noget processuelt, relationelt og performativt.

Ligesom der i øjeblikket tales om en visuel vending (Mitchell 1994, Mirzoeff, 1999) og en rumlig/topografisk vending (Hastrup 2005, Warf 2008) til afløsning af den sproglige, taler man om en materiel vending (Knapp og Pence 2003). Her rettes det analytiske blik mod materialitet i bred for-

stand – herunder også krop, rum og sociomateriel praksis. En forskydning i retning af materialitet og materialisering fordrer og befordre andre måder at spørge og svare på, men det indebærer ikke nødvendigvis et skarpt brud med de indsigter, der går forud. Der er ikke tale om en tilbagevenden til en naiv realisme i denne antologi. Ved at sætte det materielle som analyseobjekt, når man ikke frem til en endelig afgrænset genstand, der kan vejes, måles og beskrives i egen faktuelle ret. Undersøgelserne markerer heller ikke en opfølgning på en marxistisk idé om det materielle som et ontologisk giver grundniveau, der betinger det sociale og det kulturelle – vi har ikke forsøgt blot at vende bøtten på hovedet og igen lade det materielle forklare samfundets overbygning. Derimod rummer antologien analyser af de processer og relationer, hvori det materielle indgår og gøres. Denne bog handler kort sagt om materialitet som noget, der mobiliseres, oversættes, stabiliseres, sammenføjes eller foldes i netværk – uden at der står et suverænt skabende eller handlende subjekt bag.

Materialisering skal forstås som et aktivt verbum, hvor der fokuseres på praksis og på, hvordan fænomener gøres og gøres om i altid igangværende processer. Ethvert fænomen gøres i specifikke og konkrete former. Men formerne er ikke homogene eller entydige, da enhver gøren involverer mange elementer og aktører. Det, vi fokuserer på i denne antologi, er, hvordan elementerne sammenfiltres i mere eller mindre stabile materialiseringer af et fænomen. Vi undersøger østeuropæiske 'Stalin's World', kroppene på en akademisk konference, luft-rum i det tidlige 20. århundrede, brug af tid i lægepraksisser, rødvinens geografi og et udstillet pillebord. Vi har ikke forsøgt at homogenisere denne liste, og der er heller ikke nogen grund til at tro, at netop disse fænomener er de bedste eller eneste, der egner sig til at blive studeret som materialiseringsprocesser. Listen er genereret af en gruppe forskere, som deler en interesse for teoretiske og empiriske spørgsmål om, hvad

materialiteter gør, og hvordan de gøres. Fra vores forskellige empiriske forskningsfelter har vi hver især valgt det, der bedst illustrerer de valgte teoretiske pointer og deres analytiske implikationer. Det, de studerede fænomener har til fælles, er således deres potentiale til at gøre de teoretiske pointer gennemsigtige og omsættelige til en analytisk praksis. Ideen er ikke blot at introducere til teoretiske strømninger, men først og fremmest at inspirere til læserens brug af teorierne i egne empiriske undersøgelser af materialiseringer.

I antologiens etnologiske og kulturhistoriske analyser vil man ikke finde undersøgelser af ét objekt eller én bestemt genstands historie eller funktion. Vi studerer processer, relationer og praksisser, under hvilke vores forskellige fænomener materialiserer sig. Der er ofte mange aktører og elementer involveret, og vi er optagede af såvel kroppe, genstande, som rum (situering), og deres forskellige måder at koble sig sammen på. Vi er ligeledes optagede af, hvordan elementerne sammenfiltres i processer, som vi vil følge i deres konkrete empiriske udtryk. Men også i denne optik er der forskellige vægtninger og udlægninger af, hvad der sker, når noget materialiserer sig. I det følgende vil vi derfor introducere til det teoretiske felt, der danner afsæt for denne antologi, under tre overskrifter. Den første, 'Materialisering som proces og agency', understreger materialitetens tidslige kvaliteter, det materielles interaktion eller sammenfiltrering med andre former for væren, hvor materialitet forstås som noget, der kan handle i eller påvirke verden. Den anden overskrift er 'Materialisering som relation, netværk og rhizom', og her introducerer vi versioner af materialitet som 'relationelle effekter', dvs. sammensatte og sammenfiltrede fænomener frem for essentielle og selvafgrænsede enheder. Endelig introducerer vi under overskriften 'Materialisering som performativitet' teorier om materialitet som praksis. Man kan anføre, at disse begreber er sider af samme sag; at der ikke er klare skel mellem dem, og

at de ikke udelukker hinanden. Men der er forskel på, hvilke problemstillinger de hver især kan tackle i materialitetsteoriernes komplekse felt. Dermed også være sagt, at læseren kun vil møde et udvalg af aktuelle materialitetsteorier nedenfor, nemlig de der vinkler materialitet som en aktivitet. Det er således en strategisk snarere end en udtømmende præsentation, der her følger.

1. Materialisering som proces og agency

Udgangspunktet for denne antologi er altså at forstå og analysere materialitet på måder, der fører ud over de klassiske modsætningspar: subjekt og objekt, kultur og natur etc. Det er en udfordring, der kan mødes med forskellige strategier, hvoraf den første, vi skal præsentere, er opfattelsen af materialitet som noget aktivt og processuelt. Denne processuelle strategi kommer i flere versioner.

At opfatte verden som proces er ikke et særkende for materialitetsstudier, men er betegnende for det bredere felt af kulturstudier. Man fokuserer på udvikling snarere end helheder, på 'becoming' snarere end 'being'. Også i en socialkonstruktivistisk optik har man beskæftiget sig med, *hvordan* fænomener konstrueredes i sociale processer, snarere end med afsløringen af, *at* de var socialt konstruerede (Hacking 1999). Det processuelle perspektiv er således del af en tendens, der inden for materialitetsstudier kunne formuleres som et fokus på 'materielt flow' (Ingold 2007). Men særligt i forhold til undersøgelsen af materialiteter har det processuelle perspektiv været anvendt til at reformulere ideen om 'agency', dvs. handling og aktørrollen. I diskussionen om forholdet mellem subjekt og objekt spiller spørgsmålet om agency nemlig en væsentlig rolle. Er handling kun en egenskab, der kan tillægges subjekter med egenvilje, intentioner og selvbevidsthed, eller kan også ting have agency? Allerede i 1986 udviklede

socialantropologen Arjun Appadurai teorier om tingenes 'sociale liv' og fremhævede, hvordan objekter cirkulerer og bliver rekontekstualiseret i forskellige udformninger som forbrugsgoder (Appadurai 1986). Også i andre sammenhænge har der været fokus på, hvordan objekter virker aktivt ind i verden. Antropologen Alfred Gell har i bogen *Art and Agency* (1998) begrebsliggjort kunstgenstande som aktører i verden. Han tager dermed ikke udgangspunkt i kunstens æstetiske og symbolske kvaliteter, men undersøger, hvordan kunstgenstandene inkorporerer intention, og dermed er i stand til at mediere social handling. Alle kunstgenstande, fremhæver Gell, er produceret med det formål at influere på og påvirke andres handlinger.

Gell var en væsentlig figur i det engelske miljø omkring 'Material Culture Studies'. Her finder man også antropologen Daniel Miller. Med inspiration fra Hegel og dialektikken undersøger Miller forbrugets betydning for identitetsdannelsen, og han peger på de dynamiske relationer mellem forbrugsgodernes materialitet og den kulturelle tilegnelse. Disse relationer kalder han for "objektifikationsprocesser" ("objectification") (Miller 1987). Miller viser, hvordan vi former os i det materielles 'spejlbillede' som en fortløbende dannelsesproces: "We cannot know who we are, or become what we are, except by looking in the material mirror, which is the historical world created by those who lived before us" (Miller 2005:8). Materialiteten og dens dialektiske forhold til identiteten er således tidslig, men mennesker er på den vis også både objekter og subjekter i tilegnelsesprocesser. Ved at lave, udveksle, forbruge og leve med tingene skaber mennesker sig selv i processen, og kun derved er tingene konstituerende for identitet og kultur (jf. også Tilley 2006:61). Den dialektiske proces er Millers greb til at ophæve skellet mellem subjekt og objekt, idet de blot er momenter i objektifikationsprocessen. Imidlertid er denne ophævelse netop på det filosofiske niveau.

Når Miller som antropolog går ind i de konkrete analyser af specifikke materielle kulturer, hvor mennesker opfatter sig selv som subjekter, der anvender og former objekter, er den filosofiske ophævelse underordnet den empatiske forståelse af dem (Miller, 2005). Selvom det processuelle er centralt i Millers analyser af fx shopping og boligindretning, er der således ikke tale om en analytisk overskridelse af dikotomien mellem subjekt og objekt. Proces bliver i stedet en måde at tildele objekter en virkning som en form for agency.

På sin vis er agency også et udgangspunkt for den gren af materialitetsstudier, der kaldes *presence theory*, hvor presence på dansk kan oversættes til nærvær eller tilstedevær. Særligt i museumssammenhæng har presencebegrebet stor relevans, fordi det dels tematiserer, hvordan udstillingsgenstande kan skabe forbindelse til den verden eller den kontekst, genstandene kommer fra. Dels forsøger nærværsteoriene at begrebsliggøre de kvaliteter ved genstande og værker, som ligger ud over den betydning, beskueren skaber i mødet med dem. Den tysk/amerikanske litteraturhistoriker Hans Ulrich Gumbrecht er en markant skikkelse i udviklingen af teorier om nærvær. Gumbrechts ambition er at vise, at vores oplevelse af omverdenen ikke blot skabes ved, at vi tillægger den betydning og skaber mening. Der findes en anden side af oplevelsen, dér hvor vi blot 'mærker' den, hvor genstandene, kroppene og det, der i det hele taget kan sanses, fremtræder for os. Verdens nærvær eller tilstedevær er i høj grad rumlig. Det nærværende er foran os, inden for rækkevidde og håndgribeligt i relation til vore kroppe. I *The Production of Presence* (2004) kritiserer Gumbrecht den hermeneutiske fortolkningslære, som han anser for grundlaget for kulturvidenskaberne og humaniora generelt. For at afværge det, Gumbrecht kalder 'det hermeneutisk verdenstab', forsøger han at finde et sprog for vores oplevelse af verden, som bevæger sig hinsides fortolkningen. Væren er forbundet med det kropslige og rumlige, skriver

han, idet han privilegerer dette nærvær: "Being, I think, refers to the things of the world before they become part of a culture" (s. 70). I denne kapacitet kan verden opleves i en slags kontaktzone mellem materialitet og erkendelse, og det er i den forstand, at materialiteter tillægges en form for agency. De kommer os i møde og trækker sig tilbage og producerer i denne bevægelse et nærvær.

Denne bevægelse skal imidlertid ikke forstås i tidslige, processuelle termer. Tværtimod. Gumbrecht opererer med samtidighed frem for kronologi, sammenstilling af tingene og begivenhederne snarere end kausalitet. Når han arbejder med historien, søger han at 'fremmane' en fraværende fortid gennem ophobende beskrivelser af dens rumlige og kropslige elementer. Målet er at skabe (illusionen om) et taktilt, substantielt nærvær for historielæseren (Gumbrecht 1997:421, 417, Gumbrecht 2004:122). Fortidens nærvær i nutiden er også genstand for historikeren Eelco Runia's udlægninger af *presence theory*, og også han sætter nærvær i modsætning til det hermeneutiske begreb om mening. Men Runia fokuserer på de elementer af fortiden, der er rejst med ind i nutiden som en slags blinde passagerer, dvs. på trods af eller uafhængigt af de menneskelige intentioner. Fortidige objekter, former, praksisser eller rum, genfindes eller gentages ubevidst i nutiden, hævder Runia. De er ikke meningsfulde i hermeneutisk forstand, de kan ikke fortælles eller repræsenteres. Men de eksisterer som en slags ufrivillige erindringer, som grundformer eller genstande, der bringer en fortidig verden med sig. De gør sig med andre ord gældende som et tilstedevær i nutiden (Runia 2006a, 2006b). Det, disse nærværsteorier byder ind med, er således nogle måder at beskrive, hvordan materialiteter, rum og kroppe kan være aktive deltagere i vores oplevelser, sansninger, handlinger og erindringer.

Er materialitet noget substantielt, der producerer et nærvær forud for de subjektive fortolkninger, eller er materialitet

noget, der skal forstås i et dialektisk forhold mellem subjekter og deres tilegnelser af det? Den amerikanske biolog og videnskabshistoriker Donna Haraway tager eksplicit afstand fra begge disse versioner. Hun mener, der findes langt mere komplekse forhold mellem natur og kultur, mellem materialitet og betydning. Alting formes gennem det, hun kalder hybride konfigurationer mellem flere instanser, der netop i deres relationer til hinanden også konstituerer hinanden. Haraway udvikler således en hel 'familie' af hybridfigurer i sine analyser: "a queer family that are neither nature nor culture but an interface" (Markussen, Olesen og Lykke 2000). Hun taler videre om materielt-semiotiske knudepunkter, om sammenfildrede fænomener, der ikke kan udskilles i separate enheder. Den stærke processuelle understrøm i Haraways analyser kommer til udtryk på flere måder, der kunne karakteriseres som en genealogisk og en performativ strategi. Her vil vi fokusere på den genealogiske, idet materialisering som performance behandles særskilt længere fremme i denne introduktion.

Den genealogiske strategi har referencer til Foucault og dennes interesse for kulturelle fænomeners heterogene og historisk vilkårlige herkomst (Foucault 1983). Et eksempel er hunden, der i de seneste værker er Haraways foretrukne hybridfigur, idet hunden som tamdyr indgår i utallige relationer med mennesker, men altid i historisk specifikke naturkulturkonfigurationer. I *Companion Species Manifesto* (2003) viser Haraway, hvorledes mennesker og organiske væsner på utallige måder er sammenfildret i hinanden helt ind i de celler, vi er bygget af som fx immunsystemet. Gennem historien har mennesket formet hunden, men hunden har også formet mennesket – intet væsen eksisterer eller udvikles i isolation. Dette omsætter Haraway i begrebet 'becoming with': "To be one is always to *become with* many" (2008:4). Denne gensidige konstituering er netop en stadig proces, der ikke blot er en

dialektisk forbindelse, men retter sig mod betingelserne for væren på det fundamentale niveau. Haraway taler om “emergent ontologies” (2003:7) som en understregning af, at alting er midlertidigt, undervejs og bliver til i en ‘væren med’, eller indgriben i, noget andet:

Reality is an active verb, and the nouns all seem to be gerunds with more appendages than an octopus. Through their reaching into each other, through their ‘prehensions’ or graspings, beings constitute each other and themselves. Beings do not pre-exist their relatings. ‘Prehensions’ have consequences. The world is a knot in motion (2003:6).

I dette kompakte citat får vi præsenteret Haraways opfattelse af proces som det, der er foldet ind i hinanden, og det, der er i bevægelse. At alle aktører er medkonstituerende og kulturhistorisk sammenfiltret med hinanden, er centrale temaer hos Haraway, og temaer, som vi vil bringe videre i de konkrete analyser. Med begreber som ‘*companion species*’ eller ‘*naturecultures*’, ønsker hun at understrege, at hybriditet er den fremherskende værensform. Eller ‘gørens-form’ skulle man måske hellere sige – for som nævnt kommer det procesuelle hos Haraway også til udtryk i en performativ strategi. Haraway nøjes ikke med at undersøge, hvordan fænomener er foldet ind i hinanden, men undersøger også institutionel og materiel praksis (Asdal og Brenna 1998). ‘Figuration’ er således et af Haraways yndede analytiske begreber, der søger at inkludere figurerne som både “sign and flesh” (Haraway 2003:15-16).

2. Materialisering som relation, netværk og rhizom

Fornyret fokus på det materielle og overskridelse af dikotomier har været væsentlige målsætninger for de teorier, der præsenteres her. Vi har allerede været inde på løsningsforslag i form

af dialektik, nærvær og hybriditet. At udkaste problematikken som relation og netværk følger op på ideen om hybriditet og de blandingsformer, Haraway som nævnt er interesseret i. Vinkler man spørgsmålet om materialitet gennem relation og netværk, hænger udgangspunktet på sin vis sammen med den sproglige vending (i form af semiotikkens og poststrukturalismens) pointe om, at intet er og hviler i sig selv. “Entities take their form and acquire their attributes as a result of their relation with other entities”, skriver sociologen John Law, når han skal forklare, hvad aktør-netværk teori (ANT) er. ANT er primært udviklet i en videnskabssociologisk kontekst med undersøgelser af (natur)videnskabernes praksis og teknologihistoriske processer som omdrejningspunkter. ANT er således også en del af feltet STS – *Science and Technology Studies*, men har efterhånden også fået stor udbredelse i kulturvidenskaberne. ANT tager den tegn- eller diskursbaserede pointe om relationer og forlænger den til studiet af materialiteter. Således er ‘relationel materialitet’ én grundlæggende udlægning af, hvad ANT er (Law og Hassard 1999:3-4).

At zoome ind på de efterhånden omfangsrige diskussioner af ANT (fx Law og Hassard 1999, Latour 2005) er ikke nogen nem sag. ANT er langt fra et homogent felt, og der er mange interne forskelligheder og uenigheder. Det, vi i denne antologi bærer med fra ANT og vil introducere her, er tre forhold: for det første, som anført, grundtanken om netværk og ‘relationel materialitet’; for det andet ANT’s idé om en ny empirisme og endelig begrebet om non-humane aktører.

At materialiteter eksisterer i kraft af deres relation til andre fænomener, har været en grundantagelse inden for teknologistudier med et socialkonstruktivistisk sigte – gerne konkretiseret i undersøgelsen af store teknologiske systemer (Hughes 1993, Bijker, Hughes og Pinch 1987). Også ANT undersøger, hvordan teknologiske artefakter konkret har samlet sig i netværk. Men med ‘netværk’ er der ikke tale om systemer,

mønstre eller strukturer, såsom en organisationsstruktur, eller transportvejenes infrastruktur, som kan indtegnes på et kort og give en oversigt over, hvordan man mest effektivt kan bevæge sig ad kommandoveje eller motorveje, uden at det bevægede ændrer sig undervejs (Latour 1999). De relationer og netværk, vi taler om her, er ikke stabile, velmotiverede strukturer. De er mere kaotiske og vilkårlige og kan sammenlignes med et rhizom, dvs. et rod-netværk, med udløbere og sideskud, der frigør sig fra moderplanten og danner nye planter med nye udløbere etc. Forstået som rhizomatiske samlinger, der består af opdelinger, sammenløb, foreløbige knudepunkter og udbrud, er den relationelle materialitet en serie af transformationer, som Gilles Deleuze og Félix Guattari har tematiseret det (1988). Ethvert punkt i rhizomet kan forbinde sig med ethvert andet punkt, og forbindelsen sætter noget i værk. "The world is a knot in motion", som Haraway beskrev det. Hver kobling transformerer. Det rumlige, kropslige og genstandene bliver til og forandrer sig konstant gennem koblinger, der danner nye udløbere, nye 'plateauer' (ibid.).

Det giver god mening at kalde aktør-netværk studierne for en fornyet empirisme, anfører sociologen Bruno Latour. Ikke forstået som en afdækning af facts, men en 'ny realisme', der fokuserer på *baggrunden for*, at noget kan fremstå som facts, dvs. produktionen, stabiliseringen, fikseringen af facts (Latour 2004). I denne proces kan man ikke på forhånd afgøre, hvem der kan agere aktører. I stedet foreslår Latour at lade aktørerne udpege hinanden empirisk (jf. slagordet 'follow the actors'). Aktører skal her forstås som de knudepunkter i et netværk, der får virkning, og hvilke knudepunkter, der får virkning, afgøres empirisk. ANT opererer således med en tæt beskrivelse af, hvad der konkret forgår, når der dannes netværk, og når nogle elementer tildes aktørstatus. Handling bliver således en *effekt* af relationerne i netværket, og handling er i den forstand en relationel effekt (Latour 1999).

Det er ud fra dette perspektiv, at man kan tale om non-humane aktører inden for ANT. Som netværkseffekter kan såvel humane som ikke-humane entiteter indtage aktørrollen, som da må forstås mere som en 'aktant' i grammatisk forstand ('grød gør alle mætre'; 'bygningen spærrede for udsigten' etc.) end som en 'aktør' i klassisk filosofisk forstand – dvs. som subjekt. Det er altså ikke meningen at forlænge den traditionelle opfattelse af subjektivitet til også at omfatte objekter, maskiner, geografier. Det vigtige er derimod at undersøge, hvordan mennesker og ikke-mennesker folder sig ind i hinanden (Latour 1999:193-4). At tale om non-humane aktører forudsætter altså, at man ikke sætter det humane og det non-humane over for hinanden som subjekt versus objekt. Det ville være absurd at hævde, at det non-humane, tingene, rummene eller kroppene har egen intention, vilje og handlekraft, sådan som man traditionelt tilskriver subjekter det. Men begrebet om non-humane aktører er heller ikke et spørgsmål om at ville gøre objekter til subjekter. Udgangspunktet er derimod, at hverken objekter eller subjekter er suveræne aktører. Heller ikke humane aktører er suveræne subjekter med fri vilje og intention. Det mennesker vil, og det vi gør, er formidlet af de ting, vi bruger og omgiver os med, af det rum, vi er situeret i. På den måde er materialiteter allerede involveret i enhver form for agency, også den, der tilskrives subjekter. Det er det, vi vil forsøge at vise med studierne i denne antologi: Hvordan materialiteter *gøres*, men også hvordan det materielle '*gør os*', hvordan vi er foldet ind i, koblet sammen med, sammenfiltret i rumlige og materielle relationer.

Fra denne vinkel fremhæver Latour, at det er en fejl, når man i avisoverskrifter kan læse, at 'Mennesket flyver' eller 'Mennesket indtager rummet'. Mennesker flyver ikke. Det gør flyvemaskiner eller raketter isoleret set heller ikke:

aktant vs aktør

Flying is a property of the whole association of entities that includes airports and planes, launch pads and ticket counters. B-52s do not fly, the U.S. Air Force flies. Action is simply not a property of humans but of an association of actants ... Provisional 'actorial' roles may be attributed to actants only because actants are in the process of exchanging competences, offering one another new possibilities, new goals, new functions (Latour 1999:182).

Den relationelle materialitet og netværket kan således ikke forstås uden også at medtænke begrebet om non-humane aktører – eller aktanter. Som Latour fremhæver, bliver undersøgelsen af materialiteter en mangeartet forespørgsel med henblik på at afgøre "*how many participants are gathered in a thing to make it exist and to maintain its existence*" (Latour 2004:170, kursivering i original).

3. Materialisering som performativitet

Den tredje og sidste streng i materialiseringsbegrebet, vi her skal introducere, fokuserer på materialitet som noget, der *gøres*, dvs. en performativ forståelse. Ovenfor har vi blandt andet præsenteret begreber om agency og non-humane aktører (aktanter). Med performativitetetsbegrebet i tillæg får vi en udlægning af materialiteter som noget, der aflejres, versioneres, materialiseres i *praksis* – en sociomateriel praksis. Den performative tilgang henter særlig inspiration fra kønsforskningen og opfattelsen af den kønnede krop. Inden for materialitetsstudierne har en bredere forståelse af performativitet fået betydning, især inden for ANT, hvor der ligefrem tales om en performativ vending. Her er den hollandske filosof Annemarie Mol sammen med John Law centrale figurer.

Den performative strategi udvikledes i en kritik af antagelsen i kønsforskningen om, at køn kunne opdeles i et biologisk (substantielt, materielt) køn og et socialt (diskursivt,

konstrueret) køn, dvs. i henholdsvis 'sex' og 'gender'. Mange kønsforskere påpegede, at det naturlige, fysiske eller biologiske køn heller ikke var noget givet, som kunne studeres i sig selv. I sin pågående materialitet forblev kroppen imidlertid en udfordring. Kroppen synes ikke blot at kunne opløses i skiftende diskurser. Den amerikanske filosof Judith Butler har taget denne udfordring op og udvikler i den sammenhæng en performativ forståelse af køn med fokus på praksis.

Butler opløser i *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990) kønnet i fire komponenter: ikke blot "sex" og "gender", som vi allerede har set, men også komponenterne "sexual practice" og "desire". Butlers pointe er, at man må fremvise en vis kohærens eller sammenhæng mellem disse komponenter, for at kønnet fremstår kulturelt acceptabelt eller genkendeligt. En bestemt kombination af udtryk er gennem tiden blevet kulturelt hegemonisk og dermed 'forståelig' som 'kvinde/kvindeligt' eller 'mand/mandligt', mens andre kombinationer bliver udgrænset, ekskluderet, sygeliggjort, undersøgt etc. Også i Butlers næste værk, *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'* (1993), udvikler hun denne optik. Som det fremgår af titlen, opererer Butler her med et begreb om materialisering af kroppen som en proces, eller rettere, som performativitet. Butlers performancebegreb handler ikke om et subjekt, der bevidst vælger, hvordan det vil optræde eller iscenesætte sig i en given situation. I stedet handler det om, hvordan man må 'citere' og dermed fortsat materialisere de hegemoniske diskurser, dvs. forestillingen om et 'sandt (og kønnet) selv'. Også den biologiske krop er underlagt denne kontinuerlige materialisering af kønsspecifikke normer, hævder Butler. Men at kønnet er noget, der *gøres* og *gøres om*, indeholder også et kritisk potentiale: Det kvindelige og mandlige undergår en konstant forskydning, imens de gentages, citeres. Dette forhold kan udnyttes strategisk.

Materialisering er således den proces, hvorigennem noget

stabiliseres til form over tid. I Butlers performative optik er kroppens materialitet noget, der fortsat aflejres. Hun problematiserer og teoretiserer dermed en række af de forhold, materialitetsstudierne tager op, men man kan med en vis ret diskutere, i hvor høj grad materialitet faktisk adresseres i hendes konkrete analyser. Det er også den kritik, Annemarie Mol retter mod Butlers performativitetensbegreb i *The body multiple: ontology in medical practice* (2002). Mol kritiserer Butler for, at materialiteten er fordampet fra hendes studier af, hvordan mennesker gør deres selv: "Performing identities is not a question of ideas and imaginations devoid of materiality ... A lot of things are involved" (Mol 2002:37-38). Særligt peger Mol på kroppen, de fysiske organer, der om ikke er determinerende, så alligevel relevante i de mange måder kønnet kan gøres på, når man fokuserer på den konkrete praksis. Og det er netop, hvad Mol gør.

I forhold til de klassiske ANT-studiers fokus på netværk og sammenfiltrering af heterogene elementer flyttes fokus hos Mol (og hos John Law, som Mol ofte arbejder sammen med) over på, hvorledes fænomener gøres i en flerhed af praksisser. Den performative optik er flyttet fra Butlers fokus på, hvordan identitet og selv stabiliseres eller aflejres over tid, til hvordan naturvidenskabelige fænomener som sygdomme og kropsdele gøres i forskellige praksisser. Med begrebet 'det sociomaterielle' (Jespersen 2007) har man forsøgt at indfange denne specifikke forståelse af materialitet som noget, der gøres. Pointen hos Mol og Law er, at fænomener (eller objekter) gøres forskelligt i forskellige praksisformer og derfor er multiple. Multiplicitet betyder netop ikke en pluralitet af autonome og fragmenterede versioner, men tværtimod, at de enkelte versioner er gensidigt forbundne. Det betyder også, at fænomener må studeres i praksis, så de anskues i hele deres kompleksitet. Derfor kalder Mol sin etnografisk inspirerede metode 'praksiografi':

It is possible to say that in practices objects are enacted. This suggests that activities take place – but leaves the actors vague. It also suggests that in the act, and only then and there, something is – being enacted. Both suggestions fit in fine with the praxiography that I try to engage in here. Thus an ethnographer/praxiographer out to investigate diseases never isolates these from the practices in which they are, what one may call, enacted. She stubbornly takes notice of the techniques that make things visible, audible, tangible, knowable (Mol 2002:32-33).

Mol ser selv sin praksiografi og den nye ontologi, den indebærer, som et opgør med tidligere typer af socialkonstruktivisme, der nok multiplicerede perspektiverne eller diskurserne, men lod objektet forblive urørt og det samme. Mol vil som nævnt vise, hvordan objekterne er multiple, idet de gøres i forskellige versioner gennem forskellige, men relaterede praksisser.

If practices are for-grounded there is no longer a single passive object in the middle, waiting to be seen from the point of view of seemingly endless series of perspectives. Instead, objects come into being – and disappear – with the practices in which they are manipulated. And since the object of manipulation tends to differ from one practice to another, reality multiplies. The body, the patient, the disease, the doctor, the technician, the technology: all of these are more than one. More than singular. This begs the question of how they are related. For even if objects differ from one practice to another, there are relations between these practices. Thus, far from necessarily falling into fragments, multiple objects tend to hang together somehow (Mol 2002:5).

Mol undersøger ikke blot multiple objekter, men også multiple subjekter i sin praksiografi, hvor især de medicinske praksisser er i fokus. Subjekter og objekter multipliceres i kraft af den flerhed af praksisser, de indgår i. De forskellige versioner kan både støde sammen og trives side om side bl.a. i kraft af deres rumlige distribution.

Ved at koble materialitet med proces og agency, relation og netværk, performativitet og praksis har vi søgt at distancere os fra en forståelse af materiel kultur som noget stabilt, faktuelt og velafgrænset. Forfatterne til denne antologi afsøger materialiteter som verber, som aktører eller som tilstedevær. Materialiseringer er således vores udgangspunkt. Med ovennævnte teoretiske grundlag har vi kredset om en række fælles spørgsmål, der imidlertid ikke har resulteret i et fælles svar. I de følgende analyser er forfatterne ikke nødvendigvis enige om, *hvordan* materialiseringer foregår, eller hvordan de kan analyseres. Ikke blot arbejder vi med uensartede empiriske felter, men også med forskellige vinklinger og vægtninger i operationaliseringen af teori til analytisk praksis. Ethvert valg af teoretisk position er naturligvis også et fravalg af en anden position. Analysernes fokus kan ligge på praksis, på netværk, eller på fortidens nærvær; det kan ligge på tid eller på rum i et strukturelt eller et diakront snit. Aktør- eller aktantrollerne skifter konstant alt efter empiri og positionering. Det har derfor været væsentligt for os at lave analyserne 'gennemsigtige' i den forstand, at læseren får indblik i, hvilke teoretiske overvejelser der er forsøgt operationaliseret i de analytiske greb og i de spørgsmål, vi har stillet til det empiriske materiale.

Flere af antologiens undersøgelser bygger på feltarbejde som empirisk grundlag eller på observationer gjort af forfatteren. Det er ikke ualmindeligt i etnologisk sammenhæng, men i forhold til en bredere kulturanalytisk ramme vil der være flere henvisninger til forfatter-jeget i antologiens kapitler end vanligt. Sporene af egne iagttagelser og refleksioner kunne naturligvis have været sløret efterfølgende – det er et spørgsmål om retorisk fremstilling. En del af analyserne benytter sig imidlertid af et tydeligt forfatterjeg, dels for at synliggøre forfatternes situering som aktører, der er med til at strukturere det empiriske felt, og dels som en narrativ strategi, der skal gøre analyserne tilgængelige og gennemskuelige.

Tidens og rummets materialiseringer eller materialiseringer i tid og rum – sådan kan emnerne for de følgende analyser helt overordnet beskrives. I Dorthe Gert Simonsens *LuftRum* følger vi en konkret materialisering af rum, nemlig etableringen af luftrum i begyndelsen af det 20. århundrede. Simonsen undersøger, hvordan luftens flydende og flygtige kvaliteter kunne konverteres til et nationalt rum, efter at flyvemaskiner begyndte at krydse nationale grænser i 1910'erne. De flyvende maskiner koblede luft sammen med den jordnære geografi i nye netværk, der også resulterede i en re-materialisering af landjorden. Den nye flyveteknologi tildeles en væsentlig aktørrolle i analysen, hvor materialisering af luften opfattes som noget, der fortsat foregår i en kobling af elementer i mobile netværk.

En lignende proces findes i Jon Frederik Høyrup og Anders Kristian Munks analyse af en anden flydende materialitet, nemlig rødvin og dens relationer til det geografiske rum. Forfatterne følger fransk rødvinns bevægelser på verdensmarkedet for at undersøge, hvordan vinens kvaliteter skabes i tilknytning til geografisk oprindelse eller *terroir*. I vinens bevægelse mellem steder, og på dens forlangende om at blive vurderet og taget stilling til, væves nye allierede midlertidigt ind i vinflaskernes historie: producenter, laboranter, smagsdommere, købmænd, køkkenchefer, forbrugere. Det viser sig, at vin er flydende i mere end den åbenlyse forstand, og at proppen nok sættes i flasken hos vinbonden, men at kvalitet dermed ikke er afgjort eller forsegleet. Dens flydende kvaliteter bliver en forudsætning for, at *terroir* kan materialisere sig. Sådanne materialiserende bevægelser er også prægnant beskrevet i antologiens sidste kapitel (som vi vender tilbage til nedenfor): Astrid Jespersen og Torben Elgaard Jensens analyse af *Tidens materialisering – alment praktiserende lægers håndtering af tid*. Lægernes konsultationspraksis beskrives her som en form for 'foldemaskine', der kobler en række fortidige og fremtidige

begivenheder både før, under og efter en lægekonsultation og dermed sammenvæver forskellige tidsenheder og tidsperspektiver.

Rum og tid kan således undersøges som noget, der materialiserer sig i mobile nerværk i bevægelser mellem forskellige aktører og i konkrete praksisser. De tre ovennævnte artikler (kapitel 1, 2 og 6) har tydelige indslag af ANT i analyserne af materialiseringsprocesserne. Tine Damsholts *I hamam – når det akademiske køn går i opløsning*, har ligeledes fokus på materialisering som proces og trækker med et begreb om multiple objekter også på ANT-retningen. Men Damsholt vægter i højere grad den performative analyse af kroppen og dens materielle situering. Hun undersøger, hvordan den rumlige 'setting' har stor betydning for, hvordan kroppen kan og må 'performes'. Med et muntert eksempel fra Istanbul, hvor en akademisk konference en formiddag henlægges til et tyrkisk bad (*hamam*), vises, hvordan den kønnede krop materialiserer sig og fremtvinger særlige måder at gøre køn på, som ellers skulle være neutraliseret i academia. Den kønsmærkede krop (og dens indpakning) er således ikke blot noget, der diskursivt tilskrives betydning. Køn materialiserer sig gennem et væld af minutøse kropslige praksisser, der altid må gøres i relation til den materielle situering, som også akademiske kroppe befinder sig i.

Rødvinens *terroir* materialiserede sig gennem sammenvævning med forskellige aktører i vinflaskernes bevægelse. Kroppens materialisering sker gennem en performance, der væver den sammen med den rumlige situering. I artiklen *Museer, materialitet og tilstedevær* undersøger Camilla Mordhorst en udstilling, hvor livet væves sammen med forbrug af receptpligtig medicin. I galleriet *Living and Dying* på British Museum findes et enormt 'pillebord', hvor 28.000 piller er indvævet i en dug rullet ud som et fiktivt biografisk forløb for henholdsvis en mand og en kvinde. Mordhorst undersøger,

hvordan tid, erindring og levet liv samles på pillebordet som et overvældende tilstedevær. Her materialiserer livet sig som et nærvær i rum. Det er artiklens ambition at vise, hvordan vante dikotomier som fravær og nærvær, udstrakt tid og samtidighed, betydning og væren på paradoksal vis sameksisterer i dette materielle tilstedevær.

Pillebordet folder således rum og tid sammen, idet det levede liv og erindringen om livet materialiserer sig. En sådan materialisering af erindring kan man også finde i Lene Ottos analyse af *Kommunismens materielle kultur*. Hun undersøger, hvordan man omgås, bruger eller destruerer den ubekvemme kulturarv fra kommunismen i det tidligere Østeuropa. Erindringer nedfældet i monumenter, bygninger og konsumprodukter fra den kommunistiske fortid kan og må håndteres på forskellig vis. Som Mordhorst bruger Otto begrebet tilstedevær for at undersøge genstandenes effekt på dem, der betragter og håndterer genstandene, men hun søger at kombinere nærvær med et performance-perspektiv. I Litauen har en rig konservesbaron fx indrettet en slags oplevelsespark, Grūtas Park (eller populært *Stalin's World*), hvor man kan genopleve kommunismens materielle verden i form af bygninger, statuer og madkultur. Den parodiske genoplevelse af den materielle kultur både fremkalder og udvisker fortiden. Også på andre måder bliver den materielle kommunistiske kulturarv brugt til erindring, eksistenskamp og kontemplation i en bevægelse mellem materialisering og forsøg på destruering af fortiden.

Alle antologiens kapitler beskæftiger sig med materialisering i tid og rum, men med forskellig vægtning. Hvor de tre første kapitler – om luftrum, rødvinens *terroir* og akademiske kroppe – overvejende fokuserer på rumlige materialiseringer, så er det især tidslige materialiseringer, som er i fokus i antologiens sidste tre kapitler. Pillebordet på British Museum og håndteringen af den kommunistiske kulturarv i Østlandene peger på former for museal materialisering af det

tidslige. I Jespersen og Elgaard Jensens afsluttende analyse af lægekonsultationer får vi endnu en undersøgelse af tidens materialiseringer. Her er det imidlertid ikke materialisering af erindring og kulturarv, men håndteringen af tid som sådan, der er i fokus. I kapitlet er tidens materialitet bundet op i en række sociomaterielle forhold. Analysen afdækker, hvordan patienter og tidsenheder planlægges og allokeres forud for konsultationen, hvordan lægerne skifter mellem forskellige former for tidspraksis under konsultationen, og endelig hvordan relationen til fremtidige konsultationer håndteres, idet problemer udskydes, 'ses an' eller opdeles i et planlagt forløb. Kapitlet analyserer således tiden som en 'multipel ressource' i lægekonsultationerne.

Gennem bogens empiriske analyser vil læseren komme vidt omkring. Som ovenstående introduktion af analyserne indikerer, vil der imidlertid også være mange tværgående problemstillinger og konkrete analytiske greb, der går igen og diskuteres på kryds og tværs i kapitlerne. Disse sammenhænge i mangfoldigheden afspejler, at forfatterne har et fælles anliggende: at udfolde det store analytiske potentiale, som materialiseringsperspektiver har. Først og fremmest er de empiriske kapitler derfor tænkt som eksempler på, hvordan *materialiseringer* kan håndteres analytisk, og som sådan vil de forhåbentlig kunne virke som inspiration over et bredt kulturvidenskabeligt felt.

Litteratur

- Ankersmit, F.R. (2006) "'Presence' and Myth", *History and Theory*, 45 (October).
- Appadurai, Arjun (red.) (1988) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Asdal, Kristin og Britta Brenna (1998) "Samtaler over tid", i Kristin Asdal m.fl. (red.) *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*, Oslo: Spartacus.
- Becker, Anne Sofie (1990) "Museets ting og udstillingsorden", *Tidskriftet Antropologi*, 21-22.
- Berkhofer, Robert (1995) *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- Bijker, Wiebe, Thomas Hughes og Trevor Pinch (red.) (1987) *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Brown, Bill (red.) (2004) *Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*. New York: Routledge.
- Clifford, James (red.) (1986) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Daston, Lorraine (red.) (2004) *Things that Talk*. New York: Zone Books.
- Deleuze, Gilles og Félix Guattari (1988) *A Thousand Plateaus*. London: Athlone Press.
- Foucault (1983 [1977]) "Nietzsche - Genealogien - Historien", i Søren G. Olesen (red.) *Epistemologi*. København: Rhodos.
- Frykman, Jonas og Niels Gilje (2003) "Being There. An Introduction", i J. Frykman og N. Gilje (red.) *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gell, Alfred (1998) *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Gosvig-Olesen, Søren (1980) "Introduktion", i Michel Foucault *Talens forfatning*. København: Rhodos.
- Gumbrecht, Hans Ulrich (1997) *In 1926. Living on the Edge of Time*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Gumbrecht, Hans Ulrich (2004) *The Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Hacking, Ian (1999) *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Haraway, Donna (2007) *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, Donna (2007) *When Species Meet (Posthumanities)*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hastrup, Kirsten (2005) "Social anthropology. Towards a Pragmatic Enlightenment?", *Social Anthropology* 13(2).
- Henare, Amiria, Martin Holbraa og Sari Wastell (2006) *Thinking through Things*. London: Routledge.
- Hughes, Thomas (1993) *Networks of Power: Electrification of Western Society, 1880-1930*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ingold, Tim (2007) "Materials against Materiality", *Archaeological Dialogues* 14(1).
- Jespersen, Astrid Pernille (2007) *Engagement i arbejdet? Konsultationsprocesser hos danske praktiserende læger*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Knapp, James og Jeffrey Pence (2003) "Between Thing and Theory", *Poetics Today* 24(4).
- Latour, Bruno (1999) *Pandora's Hope*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2004) "Why has Critique Run out of Steam", *Critical Inquiry* 30(2).
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Law, John (2004) *After Method. Mess in social science research*. London: Routledge.
- Law, John og John Hassard (red.) (1999) *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.
- Löfgren, Orvar (1997) "Scenes from a troubled marriage. Swedish Ethnology and Material Culture Studies", *Journal of Material Culture* 2.
- Markussen, Randi, Finn Olesen og Nina Lykke (2000): "Cyborgs, Coyotes and Dogs. A Kinship of Feminist Figurations. Interview med Donna Haraway", *Kvinder, Køn og Forskning* 9(2).
- Miller, Daniel (1987) *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- Miller, Daniel (2005) "Materiality: An Introduction", i D. Miller (red). *Materiality*. Durham: Duke University Press.
- Mirzoeff, Nicholas (1999) *An Introduction to Visual Culture*. New York: Routledge.
- Mitchell, W.J.T. (1994) "The Pictorial Turn", i W.J.T. Mitchell *Picture Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mol, Annemarie (2002) *The body multiple: ontology in medical practice*. Durham: Duke University Press.
- Olsen, Bjørnar (2004) "Momenter til et forsvar av tingene", *Nordisk museologi* 2.
- Runia, Eelco (2006b) "Presence", *History and Theory* 45 (February).
- Runia, Eelco (2006a) "Spots of time", *History and Theory* 45 (October). * Spots
- Storklund, Bjarne (2003) *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Tilley, Christopher (red.) (2006) *Handbook of Material Culture*. London: Sage.
- Warf, Barney (2008) *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. New York: Routledge.